

Isaac Israëls, Militaire begrafenis, 1882, olieverf op doek, 126 x 261 cm (Gemeentemuseum Den Haag).

De schilderijen die Isaac Israëls aan het begin van zijn loopbaan maakte van het militaire leven zijn gespeend van iedere heroïek en doen daardoor waarheidsgetrouw aan. Er liggen echter wel verscheidene voorstudies aan ten grondslag (uit: cat. tent. De schilders van Tachtig. Nederlandse schilderkunst 1880-1895, Zwolle/Amsterdam 1991).

Oorlog en Vrede

BEN SCHOENMAKER

Achter de horizon en onder de oppervlakte

Voor Nederland is de negentiende eeuw op het eerste gezicht een tijdperk van veel vrede en weinig oorlog. De grote uitzondering is de militaire expeditie tegen de ‘muitzieke’ Belgen in 1831, bekend als de Tiendaagse Veldtocht, die veel patriottische poëzie maar nauwelijks politiek rendement opleverde. Na de Belgische Afscheiding breekt voor Nederland een periode aan waarin het veiligheidsbeleid is gebaseerd op een politiek van strikte afzijdigheid. Deze pragmatische politiek, waarvoor overigens geen goed alternatief bestond, krijgt in de loop van de eeuw steeds meer een ethische dimensie. Nederland gaat zich profileren als promotor van het internationaal recht. Een hang naar pacifisme wordt een kenmerkend element van het nationale zelfbeeld.

Fascinerend is dat dit geloof in de eigen vredelievendheid het gebruik van geweld nooit in de weg heeft gestaan. Achter de horizon, in het verre Nederlands-Indië, vechten leger en vloot geregeld bloedige oorlogen uit om de koloniale belangen veilig te stellen en het Nederlandse gezag over de Archipel uit te breiden. In Nederland vindt deze militaire daadkracht brede steun. Wanneer een expeditie succesrijk is afgesloten wordt het Indische leger geprezen en worden de generaals bejubeld. Pas na de eeuwwisseling is er sprake van enige nationale gewetenswroeging, vooral naar aanleiding van het brute optreden van Van Heutsz in Atjeh. De op geweld en onderdrukking gebaseerde heerschappij over Indië blijft echter voor de grote meerderheid van de Nederlandse samenleving onomstreden.

Niet alleen achter de horizon, ook onder de oppervlakte is de oorlog aanwezig. Nederland mag dan neutraal zijn, het bereidt zich wel degelijk militair voor op een mogelijke oorlog. Het getroost zich veel opofferingen om een eventuele vijand weerstand te bieden. Jaarlijks wordt het grootste deel van het overheidsbudget aan leger en vloot besteed. Met dat geld worden projecten van een tot dan toe ongekeerde omvang gerealiseerd, zoals de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam. Veel vestingwerken markeren nog altijd, als stille getuigen van die zware inspanning, het landschap. In de negentiende eeuw heerst onder politici en mili-

tairen de overtuiging dat Nederland zich met behulp van zijn belangrijkste bondgenoot, het alom aanwezige water, goed in staat moet zijn zichzelf te verdedigen. Het succes van 1672 – het stoppen van de vijand achter de waterlinie – achten zij voor herhaling vatbaar. Wat onze zeventiende-eeuwse voorouders konden, dat moeten ook wij kunnen. Dit typisch negentiende-eeuwse adagium geldt ook op militair terrein.

Deze defensie-inspanning laat zich niet alleen uitdrukken in geld. Van de burger wordt ook een persoonlijke bijdrage verlangd. Ieder jaar wordt een bepaald contingent mannen opgeroepen om als miliciens een bijdrage aan de landsverdediging te leveren. Het lot bepaalt wie voor zijn nummer moet opkomen. De mannen die worden ingeloot doen gemiddeld een jaar lang dienst in de kazerne. Veel boerenzonen komen via de dienstplicht voor het eerst buiten de beperkte leefwereld van hun eigen dorp, hebben contact met leeftijdgenoten uit andere delen van het land, leren in het leger soms lezen en schrijven en krijgen er enig nationaal besef bijgebracht. Echt populair is de dienstplicht niet, mede omdat tot 1898 rijke burgers, wanneer zij worden ingeloot, de mogelijkheid hebben een plaatsvervanger in te huren. Bovendien wordt het leger vaak ingezet om stakingen of andere vormen van arbeidsonrust te breken. Zo groeit er vooral bij het socialistische volksdeel een afkeer van het leger en de militiedienst.

Hoe dit alles te visualiseren? Men kan deze aspecten de revue laten passeren met behulp van een ‘beeldengalerij’ van een reeks bekende en onbekende negentiende-eeuwers die allemaal, op verschillende manier, het thema oorlog en vrede tot leven brengen. Aan de hand van hun levensverhalen, uitgebeeld in foto’s, brieven, documenten, artefacten, uniformen, wapens e.d., brengen we dit thema in kaart. Begin met een bekend figuur als C.R.T. baron Krayenhoff, de geestelijk vader van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Vertel het verhaal van een van de vele vrijwilligers die uit vaderlandsliefde en zucht naar avontuur aan de Tiendaagse Veldtocht deelnemen. Voer generaal W.J. Knoop ten tonele, de bekende militaire publicist die de burger vertrouwen in de landsverdediging tracht te geven door hem in zijn geschriften het glansrijke zeventiende-eeuwse voorbeeld voor te spiegelen. Volg het leven van een weesjongen die via de Leidse Kweekschool voor de Zeevaart bij de marine komt, naar de Oost vaart en daar een van de grote expedities meemaakt. Bezie de Indische kant ook uit de optiek van een van de ‘grote’ generaals. Volg de diensttijd van een willekeurige milicien. Neem door de ogen van een wasvrouw, gehuwd met een beroepssergeant, een kijkje in het kazerneleven. Dan is er ten slotte het perspectief van de arbeider wiens stakingsactie door marechaussee en cavalerie uiteen wordt geslagen.